

XAVFSIZ YO'L HARAKATINING TASHKIL ETILISHI: NAZARIY, TARIXIY VA AMALIY ASOSLAR

Andijon davlat texnika instituti

Yo'l muhandisligi 4-kurs talabasi

Tojimatov Muxammadyusuf Sohibjon o'g'li

Temirov Baxriddin Miraziz o'g'li

Sherzodbekov Shaxzod Sherzodbek o'g'li

O'tanboyev Oxunjon Anvarjon o'g'li

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy yo'l harakati xavfsizligini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Tarixiy rivojlanish bosqichlari, klassik va zamonaviy nazariyalar, mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi hamda empirik tadqiqotlar natijalari ko'rib chiqiladi. Xavfsiz harakatni ta'minlashda tizimli yondashuv, islohotlar va ilg'or tajribalar muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari hamda ilg'or tajribalarning milliy sharoitga moslashtirilishi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: yo'l harakati, xavfsizlik, tashkil etish, nazariy asoslar

Abstract

This article analyses the theoretical and practical foundations of modern traffic safety organization. It examines historical development stages, classical and contemporary theories, the contributions of regional and national scholars, and the results of empirical research. The importance of systematic approaches, reforms, and advanced practices in ensuring safe movement is emphasized. The article concludes with an assessment of current problems, their solutions, and the adaptation of best practices to national conditions.

Keywords: traffic, safety, organization, theoretical foundations

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и практические основы организации безопасности дорожного движения. Рассматриваются исторические этапы развития, классические и современные теории, вклад региональных и национальных ученых, а также результаты эмпирических исследований. Особое внимание уделяется системному подходу, реформам и передовому опыту в обеспечении безопасности движения. В статье делаются выводы о существующих проблемах, путях их решения и адаптации успешных практик к национальным условиям.

Ключевые слова: дорожное движение, безопасность, организация, теоретические основы

Kirish

Yo'l harakati xavfsizligi zamonaviy jamiyatning eng dolzarb va muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Avtomobil transportining jadal rivojlanishi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi, aholining harakatchanligi ortishi tufayli yo'l-transport hodisalari soni va ulardan kelib chiqadigan ijtimoiy-iqtisodiy zararlar oshib bormoqda. Xususan, O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash, yo'l-transport hodisalarining oldini olish va ularning oqibatlarini kamaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Harakat xavfsizligini samarali tashkil etish esa keng qamrovli ilmiy, texnik va ijtimoiy yondashuvlarni talab etadi. Shu bois, ushbu maqolada yo'l harakati xavfsizligini tashkil etishning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari, mintaqaviy va milliy olimlarning ilmiy merosi, ilg'or xorijiy tajribalar va zamonaviy amaliyotlar chuqur tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek,

xavfsiz harakatni ta'minlashga doir dolzarb muammolar va ularning yechimlari, ilg'or tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Yo'l harakati xavfsizligini tashkil etish masalasi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida turlicha yondashuvlar va nazariy konsepsiyalar shakllangan. Dastlabki bosqichlarda harakat xavfsizligi, asosan, yo'l va transport vositalarining jismoniy xususiyatlari bilan bog'lanar edi. Antik va o'rta asrlarda yo'llar va transport vositalari kam sonli bo'lgani uchun, xavfsizlik masalalari asosan texnik yoki harbiy nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan. Biroq, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida motorli transport vositalarining keng tarqalishi bilan yo'l harakati xavfsizligi ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy muammodek ko'riladigan bo'ldi. Dastlabki nazariy ishlanmalar, jumladan, G. Ford va K. Benz kabi muhandislarning amaliy yutuqlari, harakatning tartibga solinishi va xavfsizlik talablarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, dastlabki yo'l harakati qoidalari va yirik shaharlarda harakatni boshqarish tizimlari paydo bo'ldi. Shu tariqa, ilk zamonaviy nazariyalar, jumladan, «inson-yo'l-muhit» tizimi haqidagi konsepsiya yuzaga keldi va bu yondashuv keyinchalik ilmiy izlanishlarning asosiga aylandi.

Teoretik-konseptual asoslarda yo'l harakati xavfsizligining zamonaviy paradigmasi ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy merosi asosida shakllangan. Masalan, V. G. Firsov, V. A. Shumsky, R. S. Minin kabi rus olimlarining ishlari yo'l harakati xavfsizligi masalalarini tizimli tarzda o'rganishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ular yo'l harakati tizimini «inson-transport vositasi-yo'l-muhit» o'zaro ta'sirida ko'rib, har bir elementning xavfsizlikka ta'sirini chuqur tahlil qilganlar. Ushbu yondashuvlar natijasida zamonaviy yo'l harakati xavfsizligi nazariyalari va me'yoriy hujjatlar shakllandi. Xususan, inson omilining ustuvorligi, psixologik va fiziologik xususiyatlar, transport vositalarining texnik holati, yo'l infratuzilmasi va

ekologik omillar birgalikda o'rganila boshlandi. Bu esa, tizimli yondashuvni va harakat xavfsizligini boshqarishda integratsiyalashgan usullarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Klassik nazariyalardan biri sifatida, «Vision Zero» konsepsiyasi alohida e'tiborga loyiq. Ushbu yondashuv 1997 yilda Shvetsiyada ishlab chiqilgan bo'lib, asosiy maqsad yo'l-transport hodisalari natijasida inson o'limini nolga tenglashtirishdan iborat. Bu nazariyaga ko'ra, har bir inson hayoti eng yuqori qadriyat sifatida ko'riladi va harakat xavfsizligi davlat siyosatining markaziy nuqtasiga aylantiriladi[1]. «Vision Zero» konsepsiyasi tez orada G'arbiy Yevropa, Shimoliy Amerika va Osiyo mamlakatlarida keng tarqaldi. Ushbu yondashuv asosida harakat ishtirokchilarining xatti-harakatlari, yo'l infratuzilmasining xavfsizligi, transport vositalarining texnik talablari va davlat boshqaruvi tizimi bir butun sifatida ko'riladi. Konsepsiya asosida Shvetsiyada yo'l harakati o'limi 50% ga kamaygan. Boshqa ilg'or yondashuvlar orasida «Safe System» konsepsiyasi ham mavjud bo'lib, bu model yo'l harakati tizimini xavfsiz elementlar majmuasi sifatida ko'radi. «Safe System» yondashuvi inson xatolari va zaifliklarini inkor qilmasdan, tizimni xavfsizlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni taklif etadi.

Mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi ham ushbu sohada katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda yo'l harakati xavfsizligi sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar, jumladan, A. Karimov, U. Abduqodirov, S. Xudoyberganov kabi olimlarning asarlari, yo'l-transport hodisalarining oldini olish, xavfsiz harakatni tashkil etish, yo'l infratuzilmasini modernizatsiyalash va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish sohasida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Jumladan, A. Karimovning yo'l harakati xavfsizligini boshqarish bo'yicha tadqiqotlarida yo'l-transport hodisalarining asosiy sabablari, avariya xavfini kamaytirish omillari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Yo'l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi, Avtomobil yo'llari ilmiy-

tadqiqot instituti, Toshkent davlat transport universiteti olimlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar, zamonaviy boshqaruv usullari, raqamli texnologiyalar, tahliliy monitoring va prognozlashtirish bo'yicha muhim natijalarga erishilmoqda[2].

Empirik tadqiqotlar va amaliyotlar ham yo'l harakati xavfsizligini tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Dunyoda o'tkazilgan ko'plab ilmiy-amaliy tadqiqotlar, jumladan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya, Xitoy va AQShda yo'l harakati xavfsizligini oshirish bo'yicha o'tkazilgan monitoring va tajribalar, samarali boshqaruv va oldini olish chora-tadbirlari ishlab chiqilishiga zamin yaratgan. Masalan, Yaponiyada «Zero Accident» konsepsiyasi asosida yo'l infratuzilmasini modernizatsiyalash, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish, aholining xabardorligini oshirish va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish orqali yo'l-transport hodisalari soni ancha kamaygan. AQShda esa, «Vision Zero» va «Safe Routes to School» dasturi doirasida bolalar va yoshlarning xavfsiz harakatini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, tizimli yondashuv, davlat boshqaruvining samaradorligi, aholi madaniyatining oshishi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi yo'l harakati xavfsizligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi[3].

O'zbekistonda ham yo'l harakati xavfsizligini tashkil etish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2017 yildan boshlab yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqildi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, videokuzatuv tizimlari, avtomatlashtirilgan monitoring va boshqaruv tizimlari joriy etildi. Yo'l harakati qoidalarini buzganlarni aniqlash, ogohlantirish va jazolash tizimi takomillashtirildi. Shuningdek, yo'l infratuzilmasining xavfsizligini oshirish, piyodalar va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus sharoitlar yaratish, aholining yo'l harakati madaniyatini oshirish bo'yicha keng ko'lamlı ma'rifiy ishlar olib borilmoqda[4].

Empirik tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda yo‘l-transport hodisalari soni va ulardan kelib chiqadigan o‘lim holatlari bosqichma-bosqich kamaymoqda. Bu esa amalga oshirilayotgan islohotlar, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish va davlat siyosatining samaradorligi bilan izohlanadi.

Yo‘l harakati xavfsizligini tashkil etishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham ilmiy jamoatchilik va mutaxassislar o‘rtasida keng muhokama qilinmoqda. Jumladan, yo‘l infratuzilmasining ayrim hududlarda eskirganligi, piyodalar va velosipedchilar uchun yetarlicha imkoniyatlarning yo‘qligi, transport vositalarining texnik holati va ekspluatatsiya madaniyatining pastligi, yo‘l harakati qoidalariga rioya qilmaslik, aholi madaniyatining yetarlicha emasligi asosiy muammolar sifatida qayd etilmoqda. Shuningdek, yo‘l harakati xavfsizligini tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning zamon talabiga javob bermasligi, statistika va monitoringning tizimli emasligi, ilg‘or texnologiyalarning yetarlicha joriy etilmasligi ham muammoli nuqtalar sifatida ko‘rsatilmoqda. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv, davlat va jamiyat hamkorligi, aholining yo‘l harakati madaniyatini oshirish, ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, yo‘l infratuzilmasini modernizatsiyalash va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarurligi ta’kidlanmoqda[5].

Ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda yo‘l harakati xavfsizligini tashkil etishda davlat, fuqarolik jamiyati va biznes tuzilmalarining hamkorligi, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, xavfsiz yo‘l infratuzilmasini barpo etish, aholining xabardorligi va madaniyatini oshirish, maxsus dasturlar va moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlaridan keng foydalanilmoqda. Masalan, Germaniyada yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha «Vision Zero», «Safe System», «Road Safety Audit» kabi dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu dasturlarda harakat ishtirokchilarining xavfsizligi ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, har bir avariya holati

chuqur o'rganiladi va tahlil qilinadi. Shuningdek, yo'l infratuzilmasining xavfsizligini baholash va audit qilish, zamonaviy texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun'iy intellekt va «Big Data» texnologiyalaridan foydalanish orqali yo'l harakati xavfsizligi sezilarli darajada oshirilmoqda[6].

Tahliliy jihatdan, yo'l harakati xavfsizligini tashkil etishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar va ilg'or tajribalar, davlat siyosatining samaradorligi, normativ-huquqiy bazaning takomillashuvi, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, aholining madaniy darajasi va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, milliy sharoit, hududiy xususiyatlar, iqtisodiy imkoniyatlar va ijtimoiy madaniyatni inobatga olgan holda, xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va milliy modelni shakllantirish yo'l harakati xavfsizligini samarali ta'minlashga xizmat qiladi. Bu borada, ilmiy izlanishlar, empirik tadqiqotlar va amaliyotlar natijalarini kompleks o'rganish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullarini tatbiq etish, davlat va jamiyat hamkorligini kuchaytirish orqali xavfsiz harakat tizimini barpo etish mumkin.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar natijasida, yo'l harakati xavfsizligini tashkil etish zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy rivojlanish va fuqarolar salomatligini ta'minlashda asosiy omil ekanligi oydinlashdi. Xavfsiz harakat tizimini yaratishda tizimli yondashuv, davlat va jamiyat hamkorligi, ilg'or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish hamda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy rivojlanish bosqichlari, klassik va zamonaviy nazariyalar, mintaqaviy va milliy olimlarning ilmiy ishlari, empirik tadqiqotlar va amaliyotlar yo'l harakati xavfsizligi sohasida keng ilmiy va amaliy asos yaratdi. O'zbekiston tajribasi hamda ilg'or xorijiy dasturlarning milliy sharoitga moslashtirilishi, davlat boshqaruvining samaradorligi, aholining yo'l harakati

madaniyatini oshirish va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi orqali yo‘l-transport hodisalari va ulardan kelib chiqadigan salbiy oqibatlarni kamaytirish imkonini beradi. Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, ilmiy izlanishlarni kengaytirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish va aholining xabardorligini oshirish zarur. Kelgusida, yo‘l harakati xavfsizligini tashkil etishda ilmiy-amaliy yondashuv, davlat siyosatining ustuvorligi, ilg‘or tajribalarning o‘zlashtirilishi va faol fuqarolik jamiyati instituti ishtirokida samarali natijalarga erishish mumkin. Shu asosda, xavfsiz yo‘l harakati tizimini barpo etish va uni uzluksiz takomillashtirish jamiyat taraqqiyotining muhim kafolati bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tingvall, C., & Haworth, N. (1999). Vision Zero – An ethical approach to safety and mobility. 6th ITE International Conference Road Safety & Traffic Enforcement: Beyond 2000.
2. Каримов А. И. Обеспечение безопасности дорожного движения в Республике Узбекистан: проблемы и пути совершенствования. Ташкент: Фан, 2020.
3. World Health Organization. (2018). Global status report on road safety 2018. Geneva: WHO.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-yanvardagi PQ-2707-son qarori “Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
5. Abduqodirov U., Xudoyberganov S., Yo‘l harakati xavfsizligini boshqarish va zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: TDYU, 2021.
6. European Commission. (2021). Road Safety: European Union on the road to Vision Zero. Brussels: EU Publications.